

1. teksts

Valdis Rūmnieks. Andrejs Migla. „Čaks” (romāna fragments)

Laikam tālāk netikšu, smagi elpodams, Saša nodomāja. Tikko bija pievārēts ceturtais stāvs, bet Milda dzīvoja sestajā. Nolādēts, kad reiz Rīgā ķersies pie liftu remontēšanas! Bet viņam jātiek pie Mildas un viss jāizstāsta.

Sirds daudzējās neprātīgi, un asi dūrieni it kā sacentās savā starpā, uzplaiksnīdami te krūtīs, te deniņos, te – un tas likās vispretīgāk – pakaustī.

Pēc pāris minūtēm šķīta, ka kļūst vieglāk. Saša atsāka smago kāpumu. Pirms cik gadiem viņš pūzdams un elsdams nesa šuvējām mīlestības pilnās zīmītes no zeltiem? Pirms simt? Tūkstoš gadiem?

Kad sasniegtas bija Mildas dzīvokļa durvis, Saša apstājās. Nē, nevar tādā stāvoklī iet iekšā, Milda pārbīsies. Vēl brīdi jāpastāv un jānomierinās.

Sviedri lāsoja, un Saša nevarēja pateikt, kas bija galvenais iemesls. Pretīgā sapulce Rakstnieku savienībā? Tas, ka šodien, otrajā jūnijā, saule devīgi piesildīja Rīgu vai arī – viņam no tiesas pēdējais laiks doties pie ārsta?

Kad Milda atvēra durvis, viņa gluži satrūkās.

– Sašīt! Kāds tu izskaties? Tu esi gluži sarkans! Nāc iekšā un ātri apsēdies! Es tūliņ iedošu kaut ko iedzert...

Milda ieveda Sašu dziļāk – lielajā Valdemāra Tones darbnīcā. Saša jau no seniem laikiem bija apbrīnojis plašo Tones darbnīcu ar lielajiem griestiem un neparasto, divstāvēgo izbūvi gar malām. Šķīta, viņš atrodas Britu muzejā vai Franču akadēmiskajā bibliotēkā, kur biezas ozolkoka kāpnes ved uz daudzstāvu grāmatu plauktiem.

Malks vēsa ūdens ar brūkleņu ievārījumu nomierināja.

– Kas ar tevi notiek, Sašīt? – Milda nerimās. – Es jau grasījos tev zvanīt uz redakciju. Institūtā tevi arī neredz.

– Es... es tikko nāku no Rakstnieku savienības. Tur bija garumgara sapulce. Partijas, atklātā. Par bērnu un jaunatnes literatūru.

– Jā, kaut ko dzirdēju pa ausu galam, – Milda ieminējās. – Šķiet, no institūta arī kādi gāja paklausīties. Garlaicīga sapulce?

– Garlaicīga? – Saša novaidējās. – Pretīga! Es jau to paredzēju. Pirms pāris dienām bijusi spriešana čekas birojā par stāvokli bērnu literatūrā. Tur gandrīz vienīgais negatīvais piemērs esmu bijis es!

– Tu? – pārsteigtī iesaucās Milda. – Apžēliņ! Tu taču tikpat kā neraksti bērniem...

– Jā, tikpat kā... – Saša atkātoja. – Bet ar to mazumiņu pietiek, lai visus nokaitinātu... Šodien Vanags visu izcēla kā izgaršodams... Bezidejiskais un formālistiskais Aleksandra Čaka stāsts „Divi draugi”...

– Neiedomājami! – Milda sašutumā saknieba lūpas. – Vai tad viņi vispār ir lasījuši tavu stāstu? Par vienu apzinīgu zēnu, kurš mācās par jūrnīeku... Un diviem draugiem – kaķēniem. Kāds tur formālists! Tur ir īsta dzīvība!

Milda piesteidzās pie grāmatplaukta un sameklēja mazo, pelēko „Bērniības bibliotēkas” grāmatiņu ar uzrakstu „Divi draugi”, atšķīra to un iesāka lasīt.

– Sašīt... tu taču esi pārspējis pats sevi!... Tas taču ir vecais labais Čaks!

– Jā, jā, pasaki to visiem spriedējiem, – Saša grūtsirdīgi novilkā. – Tas jau ir mans lāsts... Ka es netieku vaļā no vecā labā Čaka... Bet tev pilnīga taisnība, ka viņi nav lasījuši... Drīzāk viņi būtu metušies virsū otram stāstam, kas iedrukāts mazajā grāmatiņā, – „Puskukulis maizes”. Tas nūdien nav padomju stāsts.

– Sašīt, nepārdzīvo tik briesmīgi! – Milda klusi noteica, notupusies Sašam pie kājām. – Tie visi ir tikai vārdi, vārdi... Tādus bezjēgas vārdus pār mūsu galvām izsēj augu dienu... Vai tāpēc mēs neizdzīvosim?

– Izdzīvot... – Saša skumji atkātoja. – Ko nozīmē – izdzīvot? Grants jau smējās – viņš nav ļauns, bet zini, Milda, ar viņa muti runā patiesība – viņš smējās: kā tu, tāds bezidejisks formālists, vari vadīt kultūras nodaļu „Cīņā”... Partijas avīzē!

– Sašīt, apsoli man, ka tu vairs neuztrauksies! – Milda lūdzās. – Būs labi! Tici man!

– Nekas nebūs labi! – Saša grūtsirdīgi novilkā un cēlās kājās. – Es iešu.

(Rūmnieks, V., Migla, A. Čaks. Rīga, Zvaigzne ABC, 2010.)

2. teksts

Silvija Radzobe „„Kosmopolītu” lieta un Aleksandrs Čaks” (fragments)

Čaks piederēja pie vairākām ļoti nopietnām riska grupām vienlaikus.

Pirmkārt, kara laikā viņš palika savā dzimtenē, nacistu karaspēka okupētajā Latvijā.

Otrkārt, Čaks nebija Komunistiskās partijas biedrs.

Treškārt, viņš bija bijis Komunistiskās partijas biedrs Pilsu kara laikā Krievijā, Saranskā. Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejā glabājas uz Aleksandra Čadaraiņa vārda izrakstītā „Krievijas Komunistiskās (boļš.) partijas biedra personīgā uzskaites kartīte”. Te lasām, ka A. Čadaraiņa partijas biedra kartei bijis 941398. numurs un ka viņš partijā iestājies 1920. gada 15. novembrī. Kad Čaks 1922. gadā atgriezās Latvijā, viņš sakarus ar kompartiju neatjaunoja un dažādās anketās un aptaujās par piederību pie politiskajām partijām, kas aizpildītas laikā pēc Otrā pasaules kara, faktu par savu bijušo piederību Komunistiskajai partijai nav minējis. Tā, piemēram, 1945. gada 5. februārī, izpildot (krievu valodā) „PSRS Rakstnieku savienības biedra personīgo kartīti”, savu piederību 20. gados pie Komunistiskās partijas noklusē. Ja atgriežamies pie 20. gadiem, tad interesi var raisīt Saranskas partijas organizācijas izdots raksturojums A. Čakam 1922. gada janvārī: „Partijas biedra kā darbinieka raksturojums. Esot vēl jauns partijas biedrs, b. Čadarainis spējis sevi rekomendēt kā noturīgu, aktīvu komunistu. Neatmaidīgs, strādīgs. Strādā aģitpropā. Ir teorētiski sagatavots, visu laiku centās vairāk uzzināt. Var vadīt literāri izdevniecisku darbu.”

Ceturtkārt, dzejnieks 30. gados bija bijis Sociāldemokrātiskās partijas biedrs – no 1934. gada sākuma līdz 1934. gada 15. maijam, kā pats Čaks raksta jau minētajā PSRS RS biedra personīgajā kartītē. Piektkārt (bet varbūt pirmkārt), Čaks bija talantīgs. Daudzi domāja (gan viņa draugi, gan skauģi, kas turpināja skaust gadu desmitiem vēl pēc viņa nāves), ka pats talantīgākais no sava laika dzejniekiem. Tieši talants bija pats bīstamākais viņa riska faktors. Un tāpēc tas, ko mēs redzam 40. gadu otrajā pusē, ir Čaka pūles atbrīvoties no sava bīstamā īpašuma – talanta – lai paliktu neapdraudēts. Lai saglabātos kā cilvēks.

Pagaidām nav faktu, lai runātu par apzinātu izlikšanos, cinisku, atsvešinātu liekuļošanu. Viņš, cik šķiet, centās no sirds, pūlējās sev iestāstīt, ka tā vajag. Tik tālu Čaku bija novedušas 40. gadu „vēsturiskās realitātes”, kas iznīcināja lielāko latviešu dzejnieku, likvidēja latviešu literatūru kā mākslu, kura ar lielām pūlēm, tikai izaugot jaunai paaudzei, sāka atgūties 50. gadu otrajā pusē.

Atgriežoties pie Čaka riska faktoriem, nevar aizmirst, ka viņš 1940. gada sākumā bija saņēmis vienu no gāztā Ulmaņa režīma augstākajām balvām literatūrā – Annas Brigaderes prēmiju par eposu „Mūžības skartie”. Viņa lielākais darbs kļuva par bīstamāko pierādījumu pret viņu. Okupācijas režīma apoloģēti līdz pat 1988. gadam šo darbu turēja ievietoti tā dēvētajā specfondā – aizliegto grāmatu krātuvē. Padomju režīma ideologiem nebija pieņemama patriotiskā latviešu strēlnieku un tautas interpretācija, ko ar apbrīnojamu talanta spēku Čaks iemiesojis šai dzejījumā.

Literatūrkritiķis Jānis Andrupis, kas Otrā pasaules kara beigās devās emigrācijā, savās atmiņās raksta: „Baiļu cēloņu novēršanai Čaks bija gatavs maksāt nesamērīgi augstu cenu, kas tieši laupīja viņam radīšanas brīvību. Vienā no vaļsirdības brīžiem pēc garas sarunu nakts kāda Tērbatas ielas dzīvokļa virtuvē Čaks stāstīja, ka 1940. gadā drīz pēc krievu iebrukuma viņš izsaukts pie Žaņa Spures, kas, būdams Latvijas kompartijas otrais sekretārs, toreiz noteica kultūras dzīvi Latvijā, un saņēmis bargu norādījumu, ka viņam būs jāizpērk „Mūžības skarto” vārdi – „čekists vai jefiņš”. Uz jautājumu, kāpēc viņš Spures draudiem tik padevīgi sekojis, Čaks atbildēja, iekaisis ar dūri sizdams uz virtuves gāzes pavarda, ka nograbēja vien: „Vai tu zini, kas ir bailes!?” Baiļu dzīts, Čaks tad arī centās, dažreiz pārcentās un ar to iekļuva vēl lielākā baiļu slazdā.

(Radzobe, S. „Kosmopolītu” lieta un Aleksandrs Čaks. Dokumentāla hronika ar komentāriem. Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2017.)